

«En forferdelig tid»: Spanskesyken i Strinda og Trondheim 1918 -19

Av Per Mehus

Hva var den mest dramatiske hendingen i det 20de århundre? Hvor mange av oss ville svare Spanskesyken? I 1918 opplevde verden kanskje den verste katastrofen noensinne målt i antall ofre. Likevel kalles den ofte den «glemte» tragedien. Spanskesyken kom fra den nordamerikanske østkysten i 1918, ikke fra det nøytrale Spania. Meldingen om at den spanske kongen, Alphonse XIII, var alvorlig syk av sykdommen, ble spredt usensurert til omverden. Sensuren kvalte slike meldinger i de krigførende landene. Derfor ble Spania for alltid knyttet til sykdommen. Alfonso XIII overlevde, men den globale influensaepidemien drepte flere enn begge verdenskriger sammenlagt. Europa slapp lettere fra epidemien enn andre verdensdeler.

I dag har vitenskapen kartlagt genmaterialet til viruset, men hvor og når dødsviruset slår til neste gang, ligger skjult i mørket. Trondheims beredskapsplan ved pandemisk influensa anslår at ca. 16 000 personer kan bli syke og sengeliggende samtidig i byen. Overdødeligheten er beregnet til 0,4 - 1.1 % av de syke. Artikkelen prøver å beskrive hvordan det gikk i Trondheim og Strinda da pandemien slo til i 1918.

Den ukjente passasjeren

Alt så ut til å gå veien for 24-åringen. Ikke bare har han kommet heilskinnnet fra et eksportframstøt med tusenvis av farens bokser med sardiner midt i den finske borgerkrigen. Det heldige salget har til og med gitt ham tittelen *kontorsjef*, en solid bonus og årslønn i farens eksportfirma. Endelig kan han stifte sin egen familie. Johannes Arnulf Jacobsen¹, eller helst bare Johs, frir til 20-åringen Kari Aaeng, datter til tidligere fylkesskogmester i Sør-Trøndelag. Våren 1918 kjøper han pelshandler Bruns feriebolig *Fagerhaug* på Byåsen. Et kart fra 1912 trekker en strek rett over eiendommen for å markere at sveitervillaen står i byggebeltet, i Strindas grenseområde mot Trondheim. Bymarka er nærmeste nabo.

Fra bryllupsmiddagen i Møllmannsgården. Kari og Johannes i midten. Utsnitt av privat bilde.

¹Mer om Jacobsen i Per Mehus: *Johs A. Jacobsens saga*, i «Sorgenfri», julebok 2014

Johs og Kari står for alteret i *Nidarosdomen* 3. juni 1918. Det er verdenskrig, men i Trondheim fyller en skokk glade bryllups-gjester Munkegata på vei ned til laksen og festen i Møllmannsgården på torget. Kl. 0300 forlater de ballsalens berømte fjærende dansegol, krysser torget til *Hotell Phoenix*. De rekker toget til Storlien med avgang kl. 0800. Målet er Stockholm og København, der de har bestilt hotell i tre uker. Tilbaketuren går via Kristiania og byens tradisjonsrike og populære St. Hansmarked, før de tar Rørosbanen tilbake til Trondheim.

De er tilbake 5. juli, en sur fredag. Johs kan vri om nøkkelen i nyrestaurerte Fagerhaug. Få dager senere er de nygifte som slått til jorda av en ukjent kraft. I fem uker ligger de mer eller mindre bevisstløse. De overlever

takket være svigermødrenes intense pleie. Rekonvalesensen er langsom og dystert. «*I den første tid efter at være kommet paa fote gaar de og raver som fulle folk*», skrev en rekonvalesent i avisen *Ny Tid (NT)*. Dødsannonse blir faste temaer til frokost: «*Vi griper fremdeles vor morgenavis med samme feberagtige hast. Det vi nu først ser efter, er dødsanmeldelsene. Hvilke er de sidste døgnsofre?*» Venner og bekjente har gått bort. «*En forferdelig tid*», memorerer Johs mange år senere.

Spanskesyken, eller bare Spanska, brente seg inn i hukommelsen til de som opplevde den: «*Ofrenes antall var uhyggelig og redselen ubeskrivelig... Alle var redde for hverandre*»². En av bylegene, Kristian Kindt, skal ha sett trøtt og herjet ut på alle sykebesøkene som måtte gjennomføres:

Spanskesyken i Norge: juni 1918 - mars 1919

Antall smittet : 1,2 mill. (beregnet)

Antall døde : 15 000 (beregnet). 5,7 pr. 1000 innb.

Mest utsatt : 25 - 29 år

Spanskesyken globalt:

- Startet i Haskell County, Kansas, USA, tidlig i 1918. Derifra til store militærleire på østkysten og til Europa med soldatene. Senere til resten av verden.
- Smittet: 1 mrd. personer (beregnet), ca. 50% av verdens befolkning.
- Døde: 50 -100 mill. personer. 8-10% av risikogruppen 20-30 år.
- Mest smittsomme sykdom noensinne.
- Drepte 5-10 ganger flere enn tapene under verdenskrigen 1914-18.
- Drepte flere på ett år enn Svartedauen på 100 år.
- Farligste periode: 24 uker, sommeren og høsten 1918.

Andre influensapandemier i Norge (beregnete tall):

Asiasyke 1957: 1,0 - 2,8 mill. syke. Døde: 0,2 pr. 1000 innb.

Hongkongsyke 1968: 0,6 - 1,5 mill. syke. Døde: 0,1-0,2 pr. 1000 innb.

Russerinfluensa 1977: 0,4 mill. syke. Døde: 0,07 - 0,11 pr. 1000 innb.

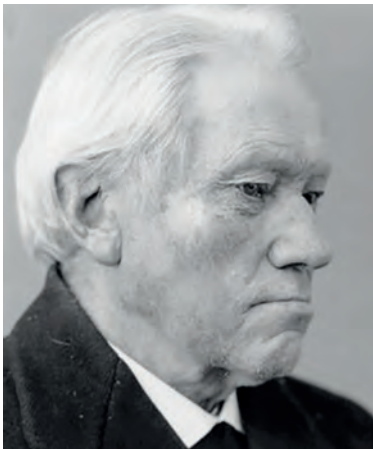
Svineinfluensa 2009: 1,0-1,45 mill. syke. Døde: 32 personer.

²De to siste sitatene er fra boka «I manns minne» (Samlaget 1967)

«Det er som om det er pest i byen!». Ingen hadde tidligere opplevd en slik epidemi.

Pesta eller Spanska?

Første uke i juli meldte *Adresseavisen* at et par familier i byen var rammet av spanskesyken. Stadsfysikus Marius Bøckman³ i Trondheim mente smitten kom fra Kristiania. Han forsikret at sykdommen ikke var farlig, og ville være over etter et par dager. Smitten skal ha kommet med *Nordbaneposten* (Rørosbanen) 5. juli, sammen med Johs og Kari. De fire funksjonærene som åpnet posten i Trondheim, skal alle ha blitt syke. En uke etterpå var femti postbud i byen blitt syke. (*Dagsposten (DP) 12.07*). Kristiania hadde registrert det første utbruddet av epidemien 15. juni 1918. Hovedstaden hadde gitt smitten svært gode vekstvilkår i markedstida: «*De først iagttagne tilfælde var hos folk, som var blit syke under St. Hans*

Stadsfysikus Marius Bøckman i 1921.

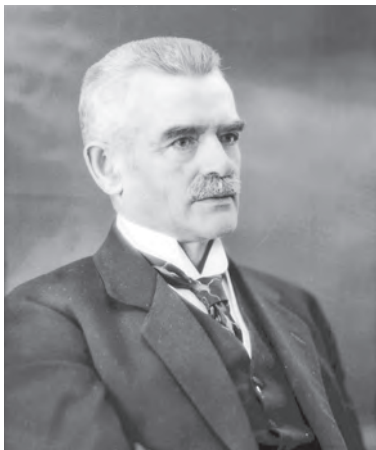
Foto: NTNU UB.

markedet i Kristiania», meldte fylkeslegen i Hedemark i 1918. Markedet hadde også vært en naturlig stopp for de nygifte fra byggebeltet i Strinda. De var trolig noen av de første trondheimere og strindinger som ble smittet.

Sommeren 1918 endret livet seg dramatisk i Strinda og Trondheim. Folk imellom hvisket «Svartedauen». Spanskesyken så ut til å smitte like raskt som pesten i senmiddelalderen, men i motsetning til i Pesta ble spanskesykeviruset svekket ut over året. Kari og Johs ble smittet i sommer-epidemien, og fikk viruset i en noe mildere form enn de som fikk smitten senere på året. I september/oktober, i høstepidemien, møtte folk et virus som hadde blitt mer aggressivt. Det gjorde også de som ble slått ut av Spanska i vinterepidemien i 1918/19. Sykdommen ble alvorligere. Tidvis døde så mange at det ble mangel på likkister. Lik hopet seg derfor opp i sykehuset, eller måtte deponeres så godt som det lot seg gjøre i trange heimer, inntil en vognmann kom forbi. Begravelsesvognene fra vognmann O. S. Vinje i Apotekerveita var stadig på farten. Én eller to hester med svart dekken over ryggen trakk vognene med kistene gjennom byen til den nye kirkegården på Tilfredshet. Den nyanlagte kirkegården på Moholt ble siste stoppested for mange strindinger. I sørgetogene hadde alle svart bånd om armen. Om du var i bygatene eller på Snaustrinda, hørte du kirkeklokkene, som bar fram dødsbudskapene til alle flere ganger om dagen.

³Marius Bøckman (1846-1928): privatpraktiserende lege i Trondheim i årene 1875-90, og stadsfysikus samme sted i perioden 1890-1919. Bystyre- og formannsskapsmedlem i mange år for partiet Høyre, ordfører i 1888. Stortingsrepresentant i årene 1892-94.

«Det skal kule til en trønder»

Distriktslege Eliot Sofus Rüsing i 1923.

Foto: NTNU UB

Det var byene som ble først og hardest rammet av spanskesyken. Smitten spredte seg raskest der folk bodde tette. Strinda kunne for sin del ikke isolere seg fra smitten, slik som enkelte andre bygdelag. «Som regel kan vel smitteskilden ledes tilbake til byen», sukket distriktslege Rüsing i Strinda i 1919.⁴ Da *Spanska* kom til Trondheim med Rørosbanen i juli 1918, ble Strinda dratt med fra første øyeblikk. Det samme skjedde med difteriepidemien, som raste samtidig med *Spanska*. 8. juli opplyste stadsfysikus Bøckman til *NT* at han ikke hadde fått inn noen meldinger om spanskesyke i byen. «Tilstanden (er) slett ikke foruroligende». *Avisen* føyde til: «Det er ... ingen grund til ængstelse». Allerede tre dager etterpå måtte likevel Bøckman innrømme at

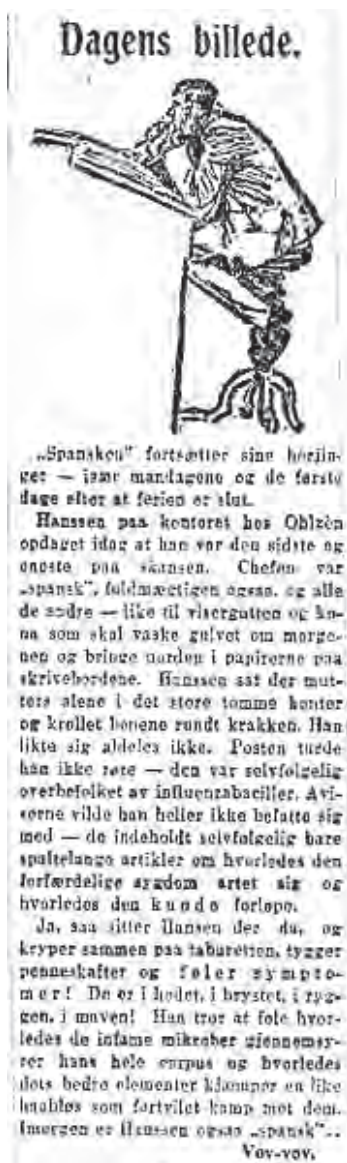
spanskesyken hadde fått en «*ganske stor utbredelse*». Sykdommen ville utvikle seg videre, hevdet han, «uten at det er mulig ved isolasjonsforanstaltninger eller paa andre maater at hemme denne utbredelse... Den forløper let og hurtig». (*NT* 12.07). En av legene i byen fulgte lojalt opp med råd til publikum: «(Det) er ikke nødvendig, men det er sikrest at holde sengen et par dage». En annen lege mente at «*hele byen er praktisk talt angrepet, men meget let*».

Stadsfysikus hadde hatt minimal kontakt med spanskesyken, men mente likevel at han allerede hadde den beste strategien for hvordan den farlige epidemien skulle møtes i Trondheim: La sykdommen gå sin gang! Bøckman mente også at han kjente godt nok til egenskapene til smittestoffet. Det var ganske uskyldig, og ville passere etter et par uker. Til tross for Bøckmans forsikringer kunne like fullt avisene både i hovedstaden og i Trondheim melde at influensaen kunne ha en dødelig utgang. «(I Kristiania var) *lister over dødsfald for hver dag som gaar mere og mere uhyggelig lange*.» Tross alt var forholdene bedre i Trondheim enn i Kristiania, rapporterte *NT* optimistisk i slutten av juli: «*Det skal kule til en trønder!*»

Med sin strategi fra juli 1918 la stadsfysikus Bøckman rammene for hvordan byen skulle innrette seg i alle fasene av sykdommen i andre halvår 1918, og første halvår 1919. Trolig ble Bøckman styrt av to hensyn: Befolkningen måtte ikke uroes unødig. Verdenskrigen var langt fra over. Dessuten

⁴Eliot Rüsing (1862-1926): distriktslege i Strinda 1. juli 1918. Arkivet hadde da ingen statistiske opplysninger om sykdommer i Strinda i første halvår 1918. Fra 2. august 1918 også amtslege i Søndre Trondhjems Amt. (Fra 1. januar 1919: fylkeslege i Sør-Trøndelag fylke).

var han overbevist om at spanskesyken var en mild variant av en tidligere influensa, «russerinfluensaen» i 1889-90. Den mente han å kjenne godt. Sjøl da viruset endret seg og ble farligere, var Bøckman konsekvent. Det satt trolig langt inne å innrømme offentlig at stadsfysikus hadde tatt feil.

Fra Dagsposten 1. september 1918.

Bøckman hadde sagt sin mening. «*Den har han aldrig latt anfekte av hugg eller hyldest.*» (Trondhjems Adresseavis (TA) 13.06.15)

«Explosionsmessig» utbredelse

Det var nok ikke dette han hadde sett for seg, Eliot Sofus Rüsing, da han fikk ansvaret for Strinda legedistrikt i juli 1918. Sammen med fem andre «*medicinalpersoner*» i Strinda, direktørene på Rotvoll og Østmarken asyler, den nye forstanderen på Reitgjerdet, to leger og tre jordmødre, skulle han dekke Strinda legedistrikt. Strindalegene etablerte seg med kontor og bolig i hjertet av trønderhovedstaden. Da var det vel greitt at alle 41 trondheimsleger også praktiserte i Strinda legedistrikt etter ønske og behov? Og at byens 24 jordmødre ikke bare praktiserte i byen, men også i distriktet? Loven om sykeforsikring (1909) slo fast at alle hadde rett til fritt legevalg og gratis legehjelp. I 1918 ble ulempene ved det tette samkvemmet med byen mer synlig enn alle fordelene.

Distriktslege Rüsing hadde problemer med å sette sammen statistikken over sykdommer i Strinda legedistrikt, en oversikt som han skulle avlevere hvert år. «*Trods gjentagne anmodninger*» hadde han ikke fått inn tall fra kollegaene i byen over strindingene og malvikbyggene som hadde søkt til legekontorene i byen. Mange spanskesyke pasienter hadde derfor ikke kommet med i den offisielle statistikken fra Strinda. Rüsing var også overbevist om at der var mange flere fra distriktet som fikk spanskesyke, men som ikke var behandlet av lege. De hadde fulgt rådene om å utholde sykdommen i egen seng. Han tok derfor sjøl kraftig avstand fra tallene han sendte inn

for året 1918: «(De er ikke) et sandt uttrykk for sykdommenes utbredelse i distriktet». (Medicinalinnberetning for Strinda (MIS), 1919).

I sin innberetning til departementet klager også stadsfysikus Bøckman i Trondheim over at det var «en stor masse, som ikke søkte læge». Spanskesyken truet med å utvikle seg «explosionsmessig» uten at legene hadde oversikt. På kort sikt var det nok langt viktigere for den vanlige strindingen og malvikbyggen at veien ikke var lang til legehjelp, enn at legene slurvet med rapportene sine. På lengre sikt mistet legene kunnskap om hvordan smitten spredte seg mellom folk, og hvilke mottiltak som kunne være aktuelle.

Bygda og byen

Strinda legedistrikt⁵ var det nest største legedistriktet i Søndre Trondhjems amt. Strinda herred fordoblet sitt innbyggertall mellom 1900 og 1920, ikke minst på grunn av de gode mulighetene til jobb i Trondheim. Byen på sin side kunne mønstre fem ganger så mange innbyggere som naboherredet. Mange innflyttere slo seg til i Strindas byggebelte rundt byen. Med et areal tjue ganger så stort som Trondheim holdt Strinda byen i en knipetang. Alle som reiste landverts fra og til byen, måtte over strindajordene. Strindingene og malvikbyggene var dermed i en glimrende posisjon for å kunne høste av det beste det urbane livet kunne tilby, samtidig som de kunne være påholdne med bygdas ressurser. Det var billigere både å leie og å bygge bolig i

En av vore medarbeidere har sammen med vor tegner avlagt et besøk hos endel enker, ensligstillede kvinder og familier med en større barneflokk, anvist os av søster Pauline i Bakke menighet. Vi lar tegningerne tale sit tause sprog. Den ene er tat fra en rønne paa Nedre Baklandet, tilhørende kommunen. Billedet er den rene virkelighet. I sengen ligger den gamle bedstemor paa 84 aar. Hun lider av aareforkalkning, men har helt til i høst kunnet rusle oppe blandt sine 8 barnebarn. I den lille blikkboks ved siden av sengen er der poteter. Det er hele beholdningen. Ingen kjælder, intet opbevaringssted, intet lager findes i denne rønne, alt er samlet i et værelse. End ikke et kjøkken er forundt denne familie paa ialt 11 medlemmer. Forøvrig vil møblementet fremgaa av tegningen. Men hvad der ikke fremgaa av tegningen, er den elendige forfatning de 8 barn i alderen 17 aar—7 maaneder var stedt i. Den mindste gut, paa 5 aar, vilde ikke ta næring til sig. Vi blir syk her allesammen, siger moren.

Utdrag fra reportasjen «Fra de fattiges verden» i Adresseavisen 18.des.1918.

⁵Legedistriktet besto av Strinda og Malvik herreder. I legedistriktet bodde det 16 292 innbyggere. I juni 1919 ble Malvik et eget legedistrikt og fikk en egen distriktslege.

Strindas byggebelt enn i byen. Arbeidsfolk kunne bo her, og ta seg jobb i byen. «*De kan betragtes som en bybefolkning*», skriver distriktslege Rüsing til sine overordnede om *bæltebuerne*.

Rüsing mente å finne flest overbefolkede leiligheter i byggebeltet, som på Stavne, Selsbakk, Ranheim, Charlottenlund, Tyholt og i Blussuvollbakken. Her hadde husnøden plassert både de «*mindre bemidlede*» og folk med et «*forholdsvis godt utkomme*». Disse leilighetene hadde ikke vært vedlikeholdt på mange år. «*De hygieniske forhold i disse hjem er alt andet end tilfredstillende ... Boligforholdene har iallefall i byggebæltet omkring Trondhjem forverret seg betydelig i de sidste 2-3 aar... Rent fortvilet har det været, naar sygdom av smitsom art kom ind i slike hjem...*», skriver Rüsing i sin innberetning for året 1919. Bedre var det ikke i byen. Stadsfysikus Bøckman hadde ventet at bolignøden skulle avta i 1918, i og med at folketallet i byen nesten var uforandret fra året før. Det som var bygget i løpet av året, monnet likevel ikke. Han var fortsatt nødt til «*at se gjennom fingre med*» at store familier bodde i leiligheter som Helserrådet hadde forbudt.

I sin innberetning for 1919 var nytilsatte stadsfysikus Henrik Anker Ouren mer positiv i omtalen av byen enn sin forgjenger. Ifølge Ouren var også både boligene og rensligheten blitt bedre enn tidligere. Det nye Renholdsverket var et «*vendepunkt*» for byen, hevdet han. I virkeligheten rakk kloakkrørene på langt nær ut i alle bydelene. Ouren blir også motsagt av boligtellingsen i 1921. Boligene er ikke blitt bedre eller særlig flere. Det har blitt færre mennesker

i de større leilighetene, og flere mennesker i de små og minste. I Trondheim bor nesten halvparten av befolkningen i leiligheter på ett eller to rom med et halvt, ett eller uten kjøkken (TA 01.01.22).

I Biskop Sigurds gate 8 var stanken fryktelig fra *kummen*, hevdet en av leieboerne i juli 1918. Gården hadde 69 leieboere (37 barn). Gårdsrommet der barna skulle leke, var på kun 32 m². De elleve leilighetene var overbefolket. Ikke sjelden var det ti personer som måtte sove i samme værelse. De dårlige hygieniske forholdene førte til at «*sykehusvognen går saa at si i rute til og fra gaarden*».

«*Jeg har ikke anledning eller økonomisk evne til å bo i utkantens villastrøk hvor luften er friskere... Alle skulle være berettigede til lys og luft; men den mening har vel ikke tomtejobberne og alle andre*

Ingeborg Aas. Foto: NTNU UB.

spekulanter som bidrar til at vore boliger ikke er bedre i hygienisk henseende... Her må være mange smittekilder» (NT 08.07). I nabogata Østersunds gate ble det klaget over gatebråket. Folk burde ta hensyn til «at det ligger syke mennesker i næsten hvert hus... sjauen blir utaalelig!», klager en innsender til TA. Trondheimslegen Ingeborg Aas⁶ beskriver det «nedstemmende» og «fortvilende» ved å ha sin daglige gange i «de trange håbløse smug, i kjeldernes beklemte luft og i bakgårdenes smuds». Ingen ting var «haabløserne enn synet av masser av barn som skal vokse opp i slike omgivelser.»

Bokkvaliteten påvirket helsa dramatisk i perioden med spanskesyken. En samtidig undersøkelse fra Bergen viser at *Spanska* slo til i alle bydeler, uansett hvem som bodde der. Undersøkelsen dokumenterte likevel at sjansen for å overleve spanskesyken sto i et direkte forhold til boligens størrelse.⁷ Tallene fra Strinda og Trondheim underbygger teorien om at det var en sammenheng mellom graden av velstand og dødelighet. I stor grad var det arbeidsløse, arbeidere og håndverkere som ble rammet, og i mindre grad de midlere klassene og de bedrestilte. *Spanska* var en fattigsykdom.

«På Trondhjems naade»

Mange herreder i amtet misunte nok Strindas legedekning. Den var en fattig trøst for de mange spanskesyke strindinger som

ikke kunne ta vare på seg sjøl. Utgiftene til et eget sykehusstilbud hadde alltid skremt strindapolitikerne, akkurat som de hadde skremt amtspolitikerne. Folks fordommer og frykt for å bli lagt inn på sykehus reduserte likevel etterspørselen etter sykehusplasser. Mange pasienter var skråsikre på at de aldri ville bli skrevet ut i live. Dersom de skulle dø, ville de heller «dø i sit hjem». (*MIS 1918*). Herredsstyret i Strinda og bystyret i Trondheim utsatte derfor i det lengste å bruke penger på nye institusjoner.

Stadsfysikus og høyrepolitiker Bøckman måtte slå i bordet overfor sine partifeller for å få penger til et nytt sykehus på Øya. Også amtspolitikerne i Søndre Trondhjems amt måtte bite i det sure eplet og bidra økonomisk til prosjektet. Tidligere hadde amtet en avtale med Trondheim om å disponere 60 (av 130) senger ved byens gamle sykehus i Kongens gt. 93. I praksis ble amtet skviset ut av de falleferdige bygningene til fordel for byens egne pasienter i årene fram mot århundreskiftet. Det samme skjedde da byens nye sykehus sto klart på Tilfredshet i 1902.⁸

Da spanskesyken slo til i 1918, klaget legene i Strinda sin nød: Hva hjelper avtalen med byen, når sengene likevel er opptatte, når vi trenger dem? I kraft av begge sine stillinger, distriktslege og fylkeslege, klaget Rüsing jevnlig over at «*landdistriktene*» måtte leve

⁶ Ingeborg Aas (1876-1958) En av de første kvinnelige legene i landet (1903). Hovedinteresse: helse og hygiene blant byens arbeidere. Kongens fortjenestemedalje i gull i 1931.

⁷Se Hanssen, s. 23: Bodde du i på 1 værelse m. kjøkken, hadde du 1,8 % sjanse for å dø i spanskesyken. Bodde du på 2 eller 3 værelser m. kjøkken, var sjansen 1,4 %.

⁸I 1917 behandlet *Trondhjems sykehus* (kommunalt) 2431 pasienter, *St. Elisabeths hospital* (privat): 679.

Fra en av sykesalene ved det nye Trondhjems Sykehus. Foto: E. Olsen/NTNU UB, ca. 1902-10.

på «*Trondhjems naade*». Da Spanska herjet som verst, hadde strindinger heller ikke tilgang til Trondheims epidemipaviljong. Dette tilbygget til sykehuset skulle isolere de syke, og hindre smitte, men behovet i byen overgikk tilbudet. Paviljongen tilhørte Trondheim by, og var bygget for tuberkuløse pasienter.

Allerede i desember 1916 var forholdene for de epidemirammede i Strinda blitt akutte. Stadsfysikus Bøckman i Trondheim hadde gjort distriktslege Herlofsen⁹ i Strinda kjent med at: «...*epidemiavdelingen i Trondhjems sykehus er overfylt, og at derfor tilfælde av smittsomme sygdomme fra landdistrikterne for tiden og antagelig for en længere tid fremover under ingen omstændigheder vil kunne bli mottat paa Trondhjems sykehus.*»

(TA 23.02.17). Herlofsen hevdet at til og med pasienter med «*absolut paakrævet*» behov for å bli innlagt, hadde blitt nektet plass. Han var «*rent ut forvilet*» over situasjonen for de epidemisk syke i Strinda.

Ikke uventet kritiserte Herlofsen amtmann Harald Bothner, ikke sin legekollega, stadsfysikus Bøckman. Han rettet en «*indtrængende anmodning*» om at det ble opprettet «*sykestuer*» i Strinda legedistrikt, der pasienter med smittsomme sykdommer kunne isoleres. Langt på vei truet Herlofsen politikerne: Han var «*i høi grad usikker*» i den nye situasjonen uten tilgang til epidemiavdelingen ved sykehuset. Han ville «*intet ansvar ha for at distriktet under slike forholde kan bli hjemsoekt av større og alvorligere epidemier.*»

⁹Klaus Theodor Herlofsen (1853-1918), distriktslege i Strinda 1907-1918, også amtslege for Søndre Trondhjems amt 1909-18.

Framgangsmåten var dramatisk. Både som distriktslege og amtslege fraskrev Herlofsen seg ansvaret for hvordan nye epidemier kom til å utvikle seg i Strinda og amtet. Ordene hans falt likevel på steingrunn. Som amtmann var Bothner forsiktig. Han nølte som oftest med å godkjenne tiltak som kunne sette amtet i større gjeld. I denne saken fant han det ikke i noe tilfelle nødvendig «*at der paa forhaand træffes særlige forføjninger for at møte mulige epidemier...Sundhetslovens regler i almindelighet antages at vise sig tilstrækkelig*». Ved en skjebnens ironi slapp Herlofsen å trekke konsekvensene av sin trussel. Da han døde sommeren 1918, sto både amtet og Strinda overfor sin største epidemiske trussel noensinne.

Sjokkerende økning, dramatisk nedgang

Utviklingen av pandemien sjokkerte distriktslege Eliot Sofus Rüsing i 1918: «*Saaledes tilsaa jeg en gaardbruger, hvis hele husstand, ialt 14 personer, i løbet av mindre end 1 uke alle var helt sengeliggende. Husdyrene – et stort fjøs og 3-4 hester – maatte stelles med velvillige naboers hjelp.*» (MIS, 1918).

Økningen var formidabel. I *sommerepidemien* i juli 1918 hadde Strinda legedistrikt 30 tilfeller av spanskesyke. I *høstepidemien* i september 1918 var 565 personer rammet. Det var den klart sterkeste økningen i amtet. Trondhjem stadsfysikat hadde til sammenlikning registrert 3094 behandlede tilfeller i juli, og 5776 i september. Det var en forholdsvis mindre økning.

Nedgangen kom raskt. Allerede i oktober var trondheimstillene mer enn halverte. I desember var tallet på spanskesyke redusert

med 82,7% fra toppnoteringen i september. I Strinda ble septembertallene redusert med 44.4% ved slutten av året. Trondheimerne opplevde dermed at antall smittede ble redusert nesten dobbelt så raskt i byen enn strindingene i Strinda.

Hvordan kan disse forskjellene mellom Strinda og Trondheim forklares? Ingen i samtida la igjen klare spor. Under høstepidemien kan viruset ha nådd fram til de delene av kommunen som unnslopp sommer epidemien. Her var bygdefolket derfor ikke blitt immune, og møtte viruset i en mer aggressiv form. I byen var det forholdsvis flere som opplevde viruset i sin mildere form under sommer epidemien, og som kan ha blitt immune under høstepidemien senere på året.

Alt annet enn «rolig»

Tida jobbet for distriktslegen i Strinda. Som formann i Helserådet var Rüsing like ivrig som Herlofsen overfor herredsstyret, men trengte ikke å ty til trusler. Strindapolitikerne forsto etter hvert at folk i bygda måtte få et tilsvarende helsetilbud som i byen. Spanskesyken som raste, hadde forsterket sykehusstriden mellom byen og bygda. Det ble stadig vanskeligere å gå imot kravet om at også strindapolitikerne måtte finne midler til egne institusjonsplasser.

Herredskassen i Strinda var bunnskrapt. Blant annet hadde *Fattigstyrets* budsjett økt med nesten 170% i løpet av krigsårene. For å få budsjettet for 1918-19 til å gå opp, måtte herredet utligne en tilleggs skatt for å få inn den siste millionen. Det var tidlig klart at herredet i hvert fall ikke hadde penger til et nybygg for epidemirammede.

Postkort med tekst «*Valene og Tempe seet fra Gløshaugen*». Vi ser Klæbuveien til venstre og Elgesetergate/Holtermannsveien til høyre. Bak huset som pila peker på, er huset Roligheten og foran er huset Kveldheim (Holtmannsveien 1), som var Strindas kommunehus fra 1913 til 1917. Kommunegrensa mellom Trondheim og Strinda var ved Kveldheim fram til 1964. Postkortet er utgitt av H. Werner, Bergen i 1909 og utlånt av Harald Steiro.

Høstepidemien var godt over i vinterepidemien før herredsstyret i Strinda endelig samlet seg om å kjøpe et eget hus, *Roligheten* på Valene, til et midlertidig *epidemilasarett*. Klager fra åtti engstelige naboer blokkerte likevel prosjektet, og førte til at kjøpet endte i rettssalen. De spanskesyke på bygda fikk derfor ingen nytte av de planlagte tolv plassene i de årene epidemien grasserte i bygda. Pleien og isolasjonen måtte fortsatt skje i heimene.

Med bølgen av epidemisk syke som slo inn over byen og distriktet i andre halvår 1918, er det vanskelig å forklare at *Trondhjems sykehus* bare skrev inn 82 influensapasienter dette året. I hele spanskesykeåret 1918 var det bare 404 pasienter som hadde influensarelaterte diagnoser. Det tilsvarte 16,2%

av sykehusets totale belegg i 1918. En av årsakene var nok at du som regel måtte være svært dårlig av spanskesyken for å få en seng, tilsyn og pleie på Trondhjems sykehus, uansett om du var trondheimer eller strinding. I tillegg var det begrenset hva sykehuset kunne gjøre med disse pasientene. Legenes verktøykasse var tilnærmet tom. Sykehuset ble derfor endestasjonen for mange.

Syk og mett eller syk og sulten?

Hvorfor var det forholdsvis flere som døde av selve influensaviruset i Trondheim enn i Strinda legedistrikt i 1918? Det er neppe så enkelt at det var bedre å være syk og mett på bygda, enn syk og sulten i byen. Det var verdenskrig, og det var streng rasjonering av matvarer både i Strinda og i Trondheim.

Mange var sultne – både i byen og i bygda. Det var derfor ikke lett for grønnsakdyrkerne å berge avlingene. En avis meldte at det i potetfeltene omkring Rosenborgs gård var utlagt «*fotangler og selvskud*» for å holde unna sultne potettyver. (DP 06.08). Det måtte også settes ut vakter i de kommunale potetåkrene. Også på heimeplanet kunne det være kamp om maten. En informant på Møllenberg forteller at «*mor måtte ha spiskammernøkkelen med seg når hun gikk ut*». Erfaringer i Sverige viser likevel at rasjonering og dårlig eller god ernæring ikke spilte en avgjørende rolle for hvordan du klarte deg i epidemien. Trolig var et annet forhold mye viktigere for at flere døde av viruset i byen enn på bygda: Viruset angrep helst aldersgruppa mellom tjue og førti. Gruppa var godt representert i Trondheim i 1918, ikke minst fordi det var mange unge svensker som søkte arbeid i byen og distriktet i de siste krigsårene.

Fotangel. En fotangel hadde 5-6 cm lange pigger og var et «våpen» som ble strødd på bakken for å hindre angrep av mennesker, hester og kjøretøy. En pigg ville alltid vende opp. Fotangel i Armémuseet i Stockholm. Bilde fra Digitalt Museum.

Følgesykdommene til spanskesyken var mange og farlige, men ofte vanskelig å knytte til influensaen. Legene kunne lettest kjenne igjen ulike former for lungebetennelse. Forholdet mellom Strinda og Trondheim ble her snudd oppned: Dersom du fikk influensaen i Strinda, hadde du av ukjente grunner større sjanse enn i Trondheim for at den gikk over i en alvorlig lungebetennelse. Ingen andre herreder i Sør-Trøndelag hadde flere spanskesyke med lungebetennelse enn Strinda. Over halvparten av dem døde.

Kan mangelen på institusjonsplasser i Strinda og ellers i amtet ha ført til økt dødelighet i bygda? Medisinene sykehusene i Trondheim kunne tilby, gjorde som regel mer skade enn gagn. God pleie og hvile kunne likevel være det som avgjorde liv eller død. Fylkespolitikkerne i Søndre Trondhjems Amt lyttet ikke til klare råd fra distriktslegene Helmersen og Rüsing. De syntes rett og slett ikke «*at interessere sig for bygging av eget sykehus for Sør-Trøndelag, uagtet de nuværende sykehusforhold maa betegnes som meget utilfredsstillende*», hevdet Rüsing. Strindinger med spanskesyke måtte derfor finne seg i den nødtørftige pleien de kunne få heime. Kanskje førte dette til at flere enn nødvendig bukket under.

En gammel kjenning

Vannskillet i norsk, offentlig helsepolitikk går ved Sundhetsloven av 1860. De mange epidemisykdommene skulle nå bekjempes, ikke minst ved forebyggende tiltak. Loven opprettet *Sundhetskommisjoner*, senere *Helseråd*, i alle herreder. Helserådet i Strinda ble ledet av distriktslegen, i Trondheim av stadsfysikus. Som formenn i helserådene hadde de all makt til å gjennomføre slike

tiltak.¹⁰ Ville helserådene i Strinda og Trondheim våge å påby forebyggende tiltak, som kanskje kunne stoppe, begrense eller forsinke spanskesyken? Hva ville skje med basarene, kinoene, brylluper, begravelser, kafébesøk, skolene? Skulle Helserådene i Strinda og Trondheim forby at folk stimlet sammen? Kunne man hindre at «*Spanska fulgte treskeværket*», når onnefolket i Strinda fulgte treskemaskinene mellom gårdene under kornhøsten?

I 1907 var høyrerepresentanten Bøckman ikke i tvil om at kommunale tiltak kunne påvirke hvordan epidemier artet seg, og han holdt et flammende innlegg i Trondhjem bystyre. Et nytt renholdsverk sto på sakslista: «... *det bliver dog det samme, om de omkommer ved Ilden eller ved alt smudset i byen.*» I 1907 holdt Bøckman fram renholdsverket som kroneksempel på et tiltak som kunne forebygge sykdom og død. I 1918 var han svært usikker på om tiltak fra Helserådet ville ha noen effekt. Alle måtte regne med å bli smittet av spanskesyken, også skolebarn. Tiltak som kunne begrense eller forebygge smittespredningen, var derfor ikke aktuelle i Trondheim, slo stadsfysikus fast.

Hva hadde skjedd med Bøckman? I 1907 går han med glød inn for aktive tiltak mot smitte fra «*smudset*», i 1918 overgir han langt på vei byen til smitten. Trolig følte stadsfysikus seg på sikker medisinsk grunn i begge tilfeller. I 1907 var han på heimebane: Kampen mot «smuds» hadde

**Generalkonsul Adolf Øien
begraves fra Malvik Kirke
Onsdag 27. Kl. 1.³⁰
Extratog fra Trondhjem
Kl. 12.³⁰
Retur fra Malvik Kl. 3.⁵⁵**

Smittefaren var stor under begravelsene. Likevel dro mange til Malvik for å ta avskjed med byens rikeste mann. Malvik tilhørte Strinda legedistrikt i 1918. Trondhjems Adresseavis 26. nov. 1918.

alltid vært en kjerneoppgave for legene. Han vaklet heller ikke i sin diagnose i møtet med spanskesyken i 1918. Dette mente han å ha sett før i 1889-90: en lett influensa. Men Bøckmans diagnose var feil i 1918, noe som fikk store konsekvenser for kampen mot epidemien.

«*Syken maa gaa sin gang*»

Det ble meldt om «*eksplosjonsartede utbrudd*» av spanskesyken i Trondheim og omegn. De spanskesyke fylte legekantorene i byen i så stor grad at mange byleger måtte avslå bønnene fra distriktene om legebekyk. Byens Helseråd satt passiv og lot epidemien få utfolde seg fritt. Folk var blitt beroliget av Helserådets formann, men strevde med å forstå at «*telegramtelefonen*» og «*telegraf*» ble nødt til å stenge på grunn av alle

¹⁰I Trondhjems Helseråd satt også borgermester Løchen, stadsingeniør Thesen, bryggerieier Jenssen, politimester Sæthre og lege T. Sæthre.

smittede operatører. Protestene haglet inn til avisredaksjonene i byen over at det ble satt «*bom og laas ... for et av de viktigste kommunikasjonsmidler*».

Andre var mer bekymret for epidemien, og mente at kinoene var «*arnesteder*» for smitten. Byens politikere var i et dilemma. 1. januar 1918 ble kinodriften i byen kommunal. Politikerne kunne derfor stenge kinoene hvis de ville. Men kinoene ga bykassen store inntekter de første årene

Både Biografen (i Cirkus) og Verdensteateret hadde nesten 900 sitteplasser. I 1918 så mange på kinoene som «*arnesteder for smitte*». Studenten på tegningen måtte vente til lørdagskvelden for å få brukt Cirkus. Fra Dagsposten, 1918.

med kommunal drift. I Strinda var situasjonen enklere enn i byen. Politikerne var ikke interesserte i å drive kinoer. Det var derfor private som bygget og drev Rosendal Teater (1921)¹¹ med stor suksess etter at epidemien var over.

Skulle byen gjøre som i Kristiania? Der hadde Helserådet heller ingen planer om stenging og lukking av møtesteder. Midt under høstepidemien hadde stadsfysikus Berntzen og professor Axel Holt til og med benektet at hovedstaden hadde noen epidemi: «*Folk er jo ofte selv skyld i at de dør... Syken maa gaa sin gang.*» Eller skulle rådet prøve aktivt å hindre smitte ved å tvangslukke forsamlingssteder, og å isolere pasienter som i København? Ingen av dem, verken Bøckman eller Rüsing, hadde planer om å bruke helserådenes makt for å begrense spanskesyken. Det var ikke aktuelt å sette i verk forebyggende tiltak som i den danske hovedstaden. I sin dobbelrolle som både distrikts- og amtslege hadde Rüsing neppe armslag for å markere en helt annen helsepolitikk enn stadsfysikus i Trondheim. Bøckman var dessuten en fryktet motstander. I helsepolitikken fulgte bygda byen.

I Trondhjems Helseråds 22 møter i 1918 hadde «*ingen sags af særlig viktighet været til behandling*», rapporterte Bøckman til amtet og til Kristiania. Rüsings beretning fra Helserådets ti møter i Strinda gir det samme inntrykk. I Strindas helseråds protokoll for 1918 er spanskesyken ikke nevnt. I valget

¹¹«Strinda - den gang da» (2014) har en artikkel om Rosendal Teater.

mellom aksjon eller passivitet i møtet med epidemien, valgte Bøckman og Rüsing å være passive, og understreket det personlige ansvaret alle hadde for å holde seg friske. Ville det samme ansvaret også hvile på de svakeste av barna, de som var nødt til å holde sammen gruppevis i feriekoloniene og i skolene?

Leif Sigurd

Faren, Karl Sigurd Kristian Holthe, er født i Strinda i 1886. Mora, Severine Marie (eller Serine) (1885-1957) flytter sørover fra Balsfjord i Troms, og gifter seg med Karl i 1907. Karl er *arbeider* og Severine *strygerske*. Leif Sigurd blir født 09.12.1910. Han har to brødre og to søstre. Familien Holthe har nettopp flyttet inn i en av de nybygde, midlertidige kommunale «nødsboligene» på Kristianstenssletta, Nedre Kristianstengst. 9. Husene i strøket er nybygde i 1918, men sjabre og skrøpelige, påstår noen. Onde tunger kaller strøket *Pappenheim*. Familien Holthe har bodd på mange adresser: Eirik Jarls gt. 7, Søndre gt. 6 (på kvisten), Klostergt. 42, Klostergt. 44b. Flere følger. Livet er en evig jakt på et enda billigere husvære.

Karl har mange yrkestitler. Da Leif Sigurd blir døpt, er han «*arbeider v/metalvare fabrikk*», senere «*forretningskjører*», «*kjører*», «*metallarbeider*», «*arbeidsløs*». Karl er løsarbeider. Sjøl om det er mulig å få «*ulært arbeide*» i byen høsten 1918, er han avhengig av flaks for å kunne brødfø familien. Hvis ikke, er byens fattigkasse neste stoppested. I starten av august 1918 blir Karl smittet av spanskesyken. Som 32-åring hører han til den mest utsatte aldersgruppa. Karl blir så syk at han må legges inn på Trondhjems

sykehus. Samtidig har Leif Sigurd flaks og blir tatt ut til et sommeropphold i feriekolonien Finsvik. De møter begge viruset like før det opptrer i en mer aggressiv form.

Feriekolonien i Finsvik

Det var Arbeidersamfunnet i Trondheim som startet feriekolonien Finsvik i Ekne i 1911. I 1918 var det «*Komiteen for trængende skolebarns anbringelse på landet i sommerferiene*» som administrerte tilbudet. Foreldrene søkte gjennom barnets skole, og komiteen plukket ut de heldige. Kriteriene var dårlig helse og fattige heimer. Lærere i folkeskolen fulgte elevene i de tre ukene oppholdet varte, og Trondheim sanitetsforening tok ansvaret for kjøkkenet i feriekolonien. Først ut var jentene, deretter guttene. Verken skoleinspektør Ribsskog eller stadsfysikus Bøckman ytret noen tvil om det var klokt at disse barna flyttet inn i sovesalene på feriekolonien under influensaepidemien på ettersommeren 1918.

Fredag 26. juli gikk den spente og forventningsfulle førsteklasingen Leif Sigurd ombord i Innherreds båten, som skulle ta ham og 58 andre barn innover fjorden til Finsvik. Skyer stengte sola over Trondheimsfjorden denne dagen, men ikke julivarmen. Et par gutter var syke og kom ikke med. En av guttene som møtte opp på kaia, falt sammen på kaiplankene. Var det et varsel?

Leif Sigurd fikk åtte dager med bading og lek i Finsvik før han ble «*uvel*» den påfølgende fredagen. Lørdagen var han «*forholdsvis rolig*». Søndagen «*pratet han og lekte*» i senga. Mandags morgen kl 0900 fikk han plutselig et krampeanfall, og døde en halvtime etterpå. En notis i *TA* forteller

Feriekolonien Finsvik i Ekne, tidl. Skogn kommune. Kilde: Trondhjems Folkeskole, 1914.

at «*sandsynligvis*» hadde syvåringen blitt smittet av faren. Denne opplysningen står i kontrast til dødsfallmeldingen:

«Leif Sigurd Holthe 8 1/2 aar gl. Død paa Feriekolonien i Ekne. Foreldrene byarbeider Karl Holthe og hustru Serine lever og bor Nedre Kristianstengate 9. Anmeldt av moren. Dødsattest fra dr. A. Berg Nilsen, som anfører, at dødsårsaken er ukjent - men antas at være «Spansk syke», da flere tilfælder er indtruffet på Kolonien».

Pandemisk influensa smittet svært raskt, med en normal inkubasjonstid på to dager. Det er derfor mest sannsynlig at Leif Sigurd ikke ble smittet av faren, men at han pådro seg spanskesyken i Finsvik feriekoloni. Her hadde smittestoffet gode vekstvilkår blant en stor gruppe av de som ble omtalt som «*folkeskolens mindre velstelte barn*». TAs konklusjon er klar: «*(Det er) selvfølgelig forbundet med stor risiko at ha saa mange barn sammen under disse omstændigheter*».

Uaktuelt å forlenge skoleferien

Stadsfysikus Bøckman og Helserådet hadde ingen tanker om at rådet skulle komme med påbud eller anbefalinger som kunne begrense epidemien. Han fant ingen grunn til å endre på sin diagnose av den nye influensaen. Ordfører i Trondheim, skoleinspektør Ole Konrad Ribsskog, var derimot i villrede overfor de mange kravene fra foreldre om å få utsatt skolestarten på grunn av spanskesyken høsten 1918. Han var vant til slike krav om utsettelse når skolenes sommerferier var slutt, og var innstilt på å avvise dem. Bøckman tvilte ikke: «*Epidemien har kulminert, og er i avtagende, saa nogen synderlig fare for smitteutbredelse i skolen tror jeg ikke det er*». Han fikk uventet støtte av NT: «*... naar stadsfysikus sier det, er det sandt.*»

Leif Sigurds død stilte den kommende skolestarten i Strinda og Trondheim i et annet lys: «*Etter de siste forefaldne tilfælder paa Ekne feriekoloni...vil det være et stort*

spørsmål hvorvidt det ikke er tilraadelig av hensyn til smittefaren, at forlænge skolebarnas ferie». NT hadde snudd fra å være Bøckmans våpendrager til å være hans utfordrer. Også internt i legemiljøet i byen var det noen som turde å utfordre de fastlåste posisjonene til Bøckman. Sanitetskapteinen, legen Sveder Bang, dristet seg til å be om at skoleferien ble utvidet til starten av september «av hensyn til den spanske syke». I sin leder dagen etter ga DP sin «uforbeholdne tilslutning» til et slikt tiltak. Rett nok hadde stadsfysikus forsikret at epidemien var «på retur ... men man har ingen garanti for, at epidemien ikke blusser op igjen».

En «familiefar» innrømmet at han hadde mistet tilliten til «vaare autoriteter og ledende mænd» når de gikk mot «et almindelig folkeønske» i saka. «Lykkeligvis er de ikke ansat på levetid», og minnet om valget høsten 1918. Under signaturen «Høi temperatur», sparte heller ikke en «mor» på kruttet i angrepet på Bøckman og Ribsskog. Hun hadde sjøl lidd seg gjennom epidemien. Bestyrerinnen ved Finnes barnehjem fulgte opp og ba innstendig om at det ble tatt hensyn til både rasjoneringen og «frykten og følgerne av den spanske syke i form av redusert arbeidsevne». Som organ for partiet *Frisinnede Venstre* i byen ga DP gjerne spalteplass til kritikk, både mot den arbeiderpartistyrte byen og det høyrestyrte Helserådet.

Trass i presset de var utsatt for, lot verken skoleinspektør eller stadsfysikus seg bevege.

Ole Konrad Ribsskog (1866-1941), både skoleinspektør og ordfører (Ap) i Trondheim i spanskesykeårene 1918-19. Foto: NTNU UB.

De gjorde det kjent at spanskesyken ikke var en «rimelig grund» til å forlenge sommerferien. Bøckman hevdet at barn «forholdsvis sjelden» ble angrepet. Han refererte til at av tre tusen tilfelle i byen av sykdommen i juli, «er det blandt disse ikke engang 300 barn under 15 år».

Hvordan kan vi forklare Bøckmans hardnakkede motstand mot å utsette skolestarten høsten 1918? Statistikken han har laget, holder ikke mål. Han er på gyngende grunn når han slår sine usikre tall i bordet. I innberetningen for året 1918 innrømmer han sjøl at juli-tallene over spanskesyke i byen er usikre. Landsoversikten for 1918 viser i tillegg at over en tredjedel av de angrepne hører til gruppen under femten år.¹² Nesten halve gruppen får en alvorlig lungebetennelse som følgesykdom. Framfor skolestarten høsten 1918 kom derfor

¹²Mamelund: Det var skolebarna som ble hyppigst rammet av spanskesyken i «sommerepidemien».

Bøckman til å gi et skjevt bilde av risikoen skolebarn sto overfor, når de startet skoleåret. Samtidig dekket han over hvor lite legene visste om omfanget av sykdommen, og hvordan smittestoffet kunne utvikle seg. Det medisinske apparatet i byen hadde i virkeligheten liten kontroll med epidemien. En av bylegene uttalte at det var et fåtall av pasientene som benyttet lege: «*Man kan derfor ikke gaa ut fra de officielle rapporter og antallet av syke kan derfor godt tredobles*».

Stadsfysikus Bøckman tok sjansen på at epidemien ville bli svært kortvarig, og ville være over ved skolestart. Trolig var han overbevist om at den korte og milde influensaepidemien fra 1889-90 ville gjenta seg. I 1890 mente han at russerinfluensaens «*smittestof*» var «*av overordentlig Flyktighed*». I 1918 påsto stadsfysikus: «*Slike epidemier pleier at klinge av næsten likesaa braat som de sætter ind*». Disse uttalelsene må leses i sin sammenheng. Den første skrev han med fasiten foran seg. Den andre kom i startfasen av en epidemi han ikke forsto, og ikke ante hvordan ville utvikle seg. Kanskje var det ikke så ille at skolebarn ble smittet? Kanskje kunne de bli immune mot nye angrep av spanskesyken? Bøckman kunne ikke tatt mer feil.

Skolestenging: unødig «*opstuds*»

Allerede 7. september måtte stadsfysikus innrømme at spanskesyken hadde «*tat sig op igjen*». Det var likevel «*betænkelig*» å stenge skolene. Bøckman hadde ikke funnet grunn til så mye «*opstuds*» over alle syke, sjøl om mange skolebarn og lærere var blitt rammet. Skoleinspektør og stadsfysikus var blitt enige om å stå imot presset og argumentere

for at skolene fortsatt måtte holdes i gang i Trondheim. Dagen etter minnet *DPs* redaktør om at spanskesyken hadde øket «*i uhyggelig grad*» i byen og distriktet. «*(Nå) kan man ikke ta stadsfysikus for alvorlig. Han er akterudseilet av den haarde virkelighet, som nu kræver effektive foranstaltninger*». Skolene måtte stenges, og de syke interneres så godt det lot seg gjøre.

Flere og flere ble syke i den nye, farligere høstfasen av epidemien. I skolene var unge voksne elever mest utsatt. I Underoffiser-skolens internat, «*Kasernen*» i Festningsgaten 2, var 35 av 90 elever syke. To døde. Alle militærøvelser var blitt avlyst. *NT* mente det nå var en «*tvingende nødvendighet*» å stenge skoler. 11. september var 193 elever angrepet av «*den spanske*» på *Trondhjem Katedralskole*, og over halvparten av elevene på *Trondhjem Handelsgymnas*. Handelsgymnasiastene gikk kraftig ut, og krevde at skolen deres ble lukket. Begge rektorene beordret derfor stenging én uke, som etter hvert måtte utvides til ytterligere en uke. Amtsskolen på Strinda utsatte oppstarten av skoleåret med to uker. Myklands ettårige handelsskole meldte til *NT* at skolen hadde stengt: «*...kan man, ved at lukke, hindre sykdommens utbredelse, er det selvfølgelig ens plikt*».

12. september informerte *TA* leserne om at «*den spanske sykens hærjinger*» sto bak seksten nye dødsfall, «*og det blir værre og værre dag for dag*». I *NT* krevde en innsender at stadsfysikus satte i verk «*effektive foranstaltninger*» for å forebygge smitten. 13. september ble det anmeldt tjueseks dødsfall. Skulle folkeskolene stenges nå? «*I sanitær henseende vil en saadan lukning*

ikke være noen fordel», skrev Ribsskog til skolene, og gjentok dermed en uttalelse fra skolelegene og stadsfysikus.

Det kom ingen føringer fra Kristiania om hva herredene eller legene skulle gjøre. Helserådene sto fritt til å sette i verk tiltak ut fra lokale forhold. I november 1918 bestemte likevel skolemyndighetene at elevene ikke trengte å være redde for eksamen. På grunn av spanskesyken ville eksamen for gymnas- og middelskoleelvene ikke bli en vanlig avgangseksamen. Vitnemålene ville bare gi uttrykk for *«de inntrykk lærerne har motatt av dem i årets løp»*.

Retrett

Bøckmans strategi fra «sommerepidemien» var uforandret. I nesten førti dager hadde han offentlig hevdet at spanskesyken var *«av let karakter»*, eller at den hadde *«kulminert»*. Da spanskesyken gikk over i en ny fase høsten 1918, viste det seg sprekker i lojaliteten overfor de lokale medisinske autoritetene. Epidemilegen Karl Rudolf Dworsky ved Trondhjems sykehus ønsket ikke å *«kollidere med byens autoriteter»*, men gikk ut med at både kinoene og alle steder *«hvor folk stuves sammen»* burde vært lukket. De *«luftige»* skolene kunne gjerne holdes åpne, slo han fast, og dristet seg dermed til å foreslå en alternativ strategi i kampen mot spredningen av smitten. (DP 13.09).

13. september ga helserådene i Trondheim og Strinda etter for folkemeningen og ba om at det ikke *«uten nødvendighet»* ble avholdt offentlige møter, og henstilte til folk om at de holdt seg unna *«talrike forsamlinger»*. Alle kinoene i byen ble lukket på ubestemt tid. Kritikerne av helserådene

var likevel ikke fornøyde: Hvorfor bare stenge *«kinomatografene»*, når Arbeiderforeningen fikk avholde sin basar? Og var det ikke *«udemokratisk»* at de billige kinoene stengte, mens de dyrere, teateret og *«Hjorten»*, var åpne? At folkeskolene bare skulle stenges en uke, ville ikke bety noe for epidemien, ble det hevdet. De ble likevel åpnet igjen *«da man ikke antog, det vilde være af nævneværdig betydning for motarbeidelse av epidemien»*. Derimot hadde stadsfysikus Bøckman ingen betenkeligheter med å avlyse det planlagte Landsfiskermøtet inntil videre, *«mens den spanske syke raser i byen»*, noterte NT.

DP var ikke imponert over at Helserådet først nå kom på banen. Dette røpet både dårlig *«forståelse»* og *«omsorg»*. Avisen kalte vedtaket for *«halve foranstaltninger»*. Hva med basarene, kirkene, trikkene? *«Helseraadet som magthaver optræder ikke»*, sukket avisen. Flere leserinnlegg i TA ba *«innstendig»* om at Helserådet gikk til en mer omfattende aksjon mot pandemien.

Hvorfor ventet Trondhjem Helseråd til midt i september før det prøvde en ny strategi mot spanskesyken? Bøckman skiftet ikke ofte mening, men kunne vanskelig overse den dramatiske økingen av ofre for Spanska denne måneden. Den nye strategien imponerte likevel få av kritikerne. Kan det være høyrepolitikeren, og ikke stadsfysikusen Bøckman som agerte? Det var stortingsvalg i oktober, og intens debatt i avisene. Prøvde Helserådet å spenne bein under en politisk motstander i et valgår? Dagen etter rådsmøtet 13. september skulle venstremannen og landets statsminister, Gunnar Knudsen, holde valgforedrag i

Frimurerlosjens store sal i Trondheim. Det viste seg å være få som tok alvorlig Helserådets henstilling om å holde seg unna «*talrike forsamlinger*». Gunnar Knudsen kom til byen, og fylte både sal og galleri i byens stortue.

Lukk! Lukk!

15. september ble det anmeldt tjuen dødsfall av spanskesyken i Trondheim. 16. september kom det inn fjorten meldinger. Tonen ble skjerpet i avisene. *DP* raste på lederplass: «*Luk! Luk!*». Kravene utenfra om flere tiltak mot epidemien var nå ikke til å stå imot. Rådet hadde også gjort kinoene til syndebukker, påsto avisen. Hva med

alle de andre usunne samlingsplassene i byen? *DP* krevde at alle måtte stenge, «*uten økonomiske hensyn*». Spanskesyken burde bli en «*lærepenge*» både for skoleinspektøren og Helserådet.

17. september måtte Bøckman igjen bite i seg påstandene om at epidemien var over. Ingen ting tydet på at den ondartede epidemien var på retur. Helserådet advarte igjen folk mot «uten nogen nødvendighet» å oppsøke store forsamlinger. I Strinda raste spanskesyken «*med uformindsket kraft*». Hver dag døde én eller flere av sykdommen. Lensmannen registrerte førti dødsfall i september, en firedobling av det normale. De fleste var spanskesyke. *NT* meldte at på flere gårder hadde det vært vanskelig å få korn og poteter i hus før vinteren, «*paa grund av at saavel husbondsfolk som tjenerskap samtidig er blitt sengeliggende av den spanske syke*».

KRAUSSLICHE
KOSMO-RAMA

Idag premiere
5 Akter.
Den nydelige **VIOLET HOPSON**
i Hovedrollen.
Et storsaat Væddeløbs-Stue-spil, hvortil er indlagt enestående Optagelser af Træning og Væddeløb i England.

Pragtfuld Film!
Et Spil om Kjærlighed

BIOGRAF TEATRET

Obs. I Nyt idag.
Stort spændende
Wild-West-drama i 5 akter

Vildmarkens sønner.
Den over hele Amerika kjendte Wild-Westskuespiller Jack Gardner i hovedrollen. Fortællingen foregaar der ute i nærerettens land, hvor mand staar mot mand og hvor seiren kjøpes med Winchester og Colt.

Verdens Teatret

Kjøkkengrevinden
Formsielig lystspil i 3 akter med
Henny Porten
i dobbeltrollen som
Grevinde Gyllenhaand og Knkkepiken Karoline Blume.
Denne muntre film som gir Henny Porten rik leilighet til at utfolde hele sit skjælske Lune, er skrevet av Robert Wiens, optat av «Messtor Film» og iscenesat av Rudolf Biebraeh.

I et forsøk på å begrense smitten, stengte kinoene i dagene fra 14. sep. til 5. okt. 1918. Kinoannonser i TA 12. september.

Fotballaget *Lyn* fra Kristiania ønsket en erklæring fra Bøckman om at det var trygt å spille fjerderundekampen i Norgesmesterskapet mot levangerlaget Sverre i Trondheim. En slik smitteerklæring ville Bøckman ikke gi, og kampen ble lagt til Gjøvik. Levangerlaget fikk en anstrengende reise sørover og tapte. *NT* mente avgjørelsen var både «*besynderlig*» og «mildt sagt eien-dommelig», da stadsfysikus ellers ikke hadde lagt ned noe forbud mot «*menneskemasser i tætpakkede og usunde lokaler*». Det virket nok også «*besynderlig*» og lite konsekvent at *Velocipedklubben* i byen bare hadde møtt velvilje fra Bøckman under sitt «*kapridt*», med et stort antall deltakere sørfra.

Høsten 1918 satte spanskesyken byen og bygda i en unntakstilstand. «*I Bratberg og Strinden ligger der syke omtrent paa hver gaard*», slo DP fast i oktober. Myndighetene virket handlingslammet. At den medisinske ekspertisen stort sett valgte å holde seg taus offentlig, var ikke med på å roe ned folk. Det gjorde heller ikke de hyppige erklæringene fra stadsfysikus og andre medisinske kyndige om at spanskesyken snart ville kulminere. Den trøsten ville ikke legen Ingeborg Aas gi. Det var nok ikke lett å innrømme at legene stanget mot en vegg i kampen mot *Spanska*, og at epidemien kunne bli langvarig. Konfrontert med høye dødstill i byen i slutten av september, søkte hun for sin del trøst i statistikken: «*I forhold til sykkeligheten er dødsfaldene faa*»!

Med nordavinden til Trondheim

Det medisinske miljøet i byen med stadsfysikus Bøckman i spissen var lammet av sin faglige usikkerhet. Ikke skjønnte de hvor sykdommen kom fra, hva som forårsaket smitten, og ikke ante de hvordan den kunne utvikle seg. Helserrådet i Trondheim omtalte spanskesyken som «*en influenzaartet sykdom*». Var spanskesyken en egen sykdom (*sui generis*)? I forsøket på å finne et svar sto ofte gamle leger mot unge. De gamle sammenliknet gjerne med pandemien i 1889-90.

Johs og Kari Jacobsen ble ikke syke på nytt under høst- og vinterepidemien. Hadde derfor spanskesyken i sommer epidemien i juli gjort dem immune mot nye angrep? Legene var ikke enige i spørsmålet om

immunitet. Noen mente at dersom du hadde hatt *Spanska*, ble du immun. Andre hevdet at sjansen da var enda større for at du kunne få sykdommen på nytt.¹³ Noen leger hevdet at smitten fulgte trafikken. Andre påsto at influensaen bredte seg uavhengig av den. En lege mente til og med at spanskesyken ikke var smittsom fra person til person, men at den var en «*veirsygd*».

Forestillingen om at været spilte en stor rolle, ble delt av Karl Dworsky på *Trondhjems sykehus*: «*...selvfølgelig medvirker de klimatiske forhold i en ikke saa liten grad*». Alle årsrapportene fra legene måtte ha med kapitler om det lokale værlaget. Den folkelige oppfatningen om at *Spanska* kom med den sterke pålandsvinden i Trøndelag høsten 1918, fant dermed støtte hos en del av den medisinske ekspertisen.

Konjakk eller kamfer

Legestanden var også dypt splittet i spørsmålet om alkohol som legemiddel. Kunne konjakk hjelpe mot spanskesyken? I mars 1918 hadde styret i *Den norske lægeforening* hevdet at alkohol hadde «*en berettiget plass blant vore lægemidler*». Midt under høstepidemien 1918 fikk en av byens leger spørsmålet om ikke konjakk var «*et virksomt middel mot eftersygd*»? Svaret kom kontant: «*Jo - selvfølgelig*». Han var kanskje nærmest sannheten, den anonyme legen i DP i juli 1918: «*De vet herom intet, absolut intet*». På legemøtet i Trondheim i 1920 mente likevel de fleste legene at alkohol var nødvendig.

¹³Karlstad i Sverige: Nesten halvparten av de som hadde hatt influensa i 1890, ble smittet på nytt.

Fra 1916 til 1927 var det forbud mot salg av alkoholholdige drikkevarer i Norge. Brennevin på resept (sykebrennevin) var likevel lovlig, og kunne kjøpes på apoteket. Det var særlig konjakken som ble ansett som helsebringende. Under spanskesyken skrev legene ofte resepter med «de tre ting»: 20 acetocultabletter, 20 gram kamferdråper og 1/2 flaske cognac. Resepter ble skrevet for hånd, og alltid innledet med et kors (#). Alt i 1916 lanserte Thomas Bache-Gabrielsen en konjakk-serie der de tre opprinnelige stjernene på husets VS-cognac ble erstattet med tre «sykdomsbekjempende» kors. (Foto og bildetekst: Ingvald Sivertsen).

Mange trondheimere og strindinger kunne også sverge på at noen gylne dråper kunne forebygge og kurere de fleste sykdommer, inkludert spanskesyken. Brennevinsforbudet i landet førte til at enkelte syntes at de hadde rett til nødverge, dersom de ikke fikk resept på en flaske sykebrennevin hos legen. Etter krav fra bylegene i Kristiania bestemte regjeringen at hver husstand i landet hadde rett til å kjøpe en halv flaske konjakk eller whisky. (kgl. res. av 5.

nov. 1918). Rasjoneringskort ble delt ut. Det var altså både et medisinskfaglig og folkelig krav som førte til at regjeringen brøt forbudspolitikken i november 1918. På sykehuset møtte pasientene med spanskesyken en kombinasjon av konjakk, te, sprøyter med kamfer, og sengeklær gjennomtrukket av kaldtvann. Alt skulle framprovosere svette, som igjen skulle redusere dødeligheten. Legene foreskrev stoffer som var beregnet på difteri og syfilis. Heroin skulle dempe hosten. Den eneste virkningen som ble registrert etter slike behandlinger, var at dødeligheten økte.

Det at legene ikke forsto pandemien, og at de ikke hadde legemidler å tilby, ble sjelden kommunisert til folk flest. I legemøter og i tidsskriftene kunne noen av dem innrømme at de «*tilslut løper panden mot en mur, den mur som vor uvidenheter om sygdommens smittestof og dets biologi reiser.*» Den medisinske arenaen var overgitt til ryktesmedene og kvakksalverne.

Rationeringen.

Brennevinsanvisninger for husstande i Frue sogn faaes lørdag den 9 ds. ved rationskontoret i Frimurerlogens 1ste etage mot personlig kvittering av husstandens repræsentant. Hver husstand faar anvisning paa 1/2 fl. konjak eller whisky eller akkevitt. Som en husstand regnes ogsaa pensionater, hoteller, anstalter og skibe i kystfart.

Salget begynner mandag den 11 ds. fra samlagets utsalg i Fjordgaten 7. Publikum anmodes om aa ha vekslpenge med sig. Prisen er fra kr. 2.50 og opover incl. flaske. Innlevering av tomflasker finner ikke sted.

Trondhjems rationskontor.

Fra Trondhjems Adresseavis 8 desember 1918.

<p style="text-align: center;">DØDSFALD</p> <p style="text-align: center;"></p> <p style="text-align: center;">Vor kjære</p> <p style="text-align: center;">J. Antonio Buzzi</p> <p>døde søndag aften efter 8 dages sykeleie, 28 aar gml.</p> <p style="text-align: center;">Trondhjem 23 september 1918.</p> <p>Bedsteforældre. Forældre. Søskende.</p>	<p style="text-align: center;"></p> <p style="text-align: center;">Vor inderlig kjære søn, min bror og svoger</p> <p style="text-align: center;">Birger Wangberg</p> <p>døde fra os idag efter et kort sykeleie, nær 28 aar.</p> <p style="text-align: center;">Trondhjem 23. september 1918.</p> <p style="text-align: center;">Randi og Aug. Wangberg.</p> <p>Aagot Mykland, Olav Mykland, f. Wangberg, skolebestyrer.</p>	<p style="text-align: center;"></p> <p style="text-align: center;">Vor inderlig kjære søn og bror</p> <p style="text-align: center;">Fritz Martin</p> <p>døde stille idag, 17 aar gammel.</p> <p style="text-align: center;">Trondhjem 26de novbr. 1918.</p> <p>Mets Bachke, Halvard L. Bachke. f. Brodtkorb.</p> <p>Inger, Gunvor, Mets, Halvard.</p>
---	--	--

Dødsannonser som dette fylte mange spalter i Trondheimsavsene. Det var unge folk som døde.

I en situasjon der legene manglet effektive legemidler, hadde stadsfysikus Bøckman bare ett råd til de spanskesyke: «...at alle som angripes, holder sig rolig i seng, indtil alle febersymptomer er svundet». (NT 12.07).

I november 1918 skrev trondheimslegen Kristian Semb Kielland en oppsummering i verseform av sine helseråd etter femti års praksis: »...Din pligt er veien sperre / for sykdom, ondskap, dovenskap, / for alt som volder sundhets tap». I mangel av helsehjelp blir her ansvaret for å holde seg frisk fullt og helt lagt på den enkelte trondheimer og strinding, i en tid da *Spanska* slo til for alvor.

Spanska – en epidemi?

Var spanskesyke en epidemisk sykdom?¹⁴ I 1890, etter «russerinfluentaen» i 1889-90, benektet Medicinaldirektøren i Kristiania at «influenza i tilfælde av mere ondartet optræden» kunne behandles for offentlig regning. Influenza var ikke tatt inn under epidemiparagrafene i Sundhetsloven av

1860. Paragrafene i loven stilte klare krav til helserådene om å sette i verk tiltak som kunne forebygge smitte. Når herredene manglet klare lover, ble legene og helserådene passive overfor spanskesyken. Trondheim og Strinda legedistrikter var derfor på trygg administrativ grunn når de overså kravene om et effektivt smittevern. Ingen forebyggende tiltak av betydning ble foretatt. Under høstepidemien la derfor ofte legene de spanskesyke rett inn i hovedavdelingen på Trondhjem sykehus, uten forsøk på å isolere dem.

Smitten og veiene den tok, var uklare for legene. I Kristiania gikk AP rett i strupen på stadsfysikus Berntsen. Han hadde krevd bevis for at «kontaktinfeksjonen»¹⁵ spilte en rolle, for å kunne sette i verk tiltak. Avisen gikk til motangrep med store bokstaver: «Hvor er beviset for, at det ikke nytter at gjøre noget?...Forholdsregler kan i hvert fald ikke skade...Hvorledes tør vore myndigheder lade chansen ubenyttet? ... Har den ikke rom for den tanke, at den, som

¹⁴«Epidemi er et utbrudd av en smittsom sykdom som sprer seg raskt mellom mennesker» (Wikipedia).

¹⁵Tysk begrep: Smitte ved kroppskontakt (flexikon.doccheck.com).

andre dødelige kan ta feil?» En kristianialege etterlyste «forføininger som kunde sinke epidemiens raske vekst». Å lukke skoler var «et sikkert middel». Trondheim hadde en person som kunne gi både Bøckman og Berntsen et svar.

«Han som steller med vær og vind i Trondhjem»

Overlærer Martin Kristian Håkonsen-Hansen ved *Bispehaugen skole* var et arbeidsjern. Her stiftet han et av landets

første skolekorps i 1909. Han sto i spissen for partiet *Frisinnede Venstre* i byen, og satt i formannskap og bystyre for partiet i mange år. I byen var han likevel mer kjent som «*han som steller med vær og vind i Trondhjem*». På fritida var Martin Kristian byens amatørmeteorolog, og registrerte lokale værdata og havtemperaturer. I tillegg var han en flittig bidragsyter til norske og utenlandske tidsskrifter med temaer fra praktisk skoleforskning.¹⁶ Ikke uventet brukte han valgspråket: «*Arbeide er fest!*»

Overlærer og politiker Martin Kristian Håkonsen-Hansen (1852-1931) ved sitt «observatorium» i Ila. Foto: NTNU UB

¹⁶*Zeitschrift für Schulgesundheitspflege*, utgitt i Leipzig. Artikkelen «Die spanische Krankheit in Drontheim» ble trykket i 1919. Inger Johanne Skanke har hjulpet meg med oversettelsen fra tysk.

Mandag 9. september 1918 hadde han observert at 31% av lærerne og 40% av elevene hadde vært fraværende. Hva hadde skjedd? Kunne han finne ut om fraværet skyldtes en smittsom sykdom («Infektionskrankheit»)? Martin Kristian fant at fraværet i august og september 1918 var mer enn tre ganger så høyt som i samme periode året før. I enkelte klasser var over halvparten av elevene borte. Martin Kristian tvilte ikke på at det var den svært smittsomme spanskesyken som var årsaken.

Var det skolen som spredte smitten blant elevene? Overlæreren valgte seg ut to klasser der elevene satt på dobbelpulter. Hver pultplass fikk et nummer ut fra når elevene ble rammet av spanskesyken. Den første som ble smittet, fikk plassnummer én og så videre. Resultatet overrasket. Det viste seg at ingen «*pultnabo*» ble smittet. Dermed kunne Håkonsen-Hansen hevde at smitten trolig ikke skjedde innenfor de fire veggene i klasserommet, men gjennom kontakten mellom elevene i lek og aktivitet i skolens frikvarter.

Undersøkelsen svekket stadsfysikus Bøckmans påstand at barn sjelden ville bli smittet på skolen. Han hadde nok rett i at klasserommene som regel var større enn rommene i elevenes heimer, og at barna var forholdsvis trygge på sine pulter. Det var likevel svært mange som ble smittet på skolen, men utenfor rammen av klasserommet. Stadsfysikus Berntsen i Kristiania hadde her mange eksempel på den «*kontaktinfektion*», som han hadde etterlyst.

Isolering som forebygging?

Stadsfysikus Bøckman og distriktslege Rüsing hadde ingen plan for hvordan ukjente epidemier kunne forebygges. De fleste trondheimere, strindinger og folk i naboherreder hadde likevel erfaringer med forebyggende tiltak mot kjente, smittsomme sykdommer. Da difterien herjet i området vinteren 1908-09, fikk selbyggene opplest på kirkebakken forbud mot å oppholde seg i og ha samkvem med Hommelvik i Strinda legedistrikt.

Høsten 1911 ble Trondheim og Trøndelag spesielt hardt rammet av en poliomyelitt-epidemi. Over seksti trondheimere ble smittet. Halvparten ble sterkt invalide, tretten døde. I Strinda var det over førti rammede. Åtte av dem døde. Myndighetene var bekymret, og krevde tiltak. Legene måtte rapportere inn alle poliorammede, og sørge for at de syke ble isolerte. Distriktslege Rüsing vurderte også å tvangsinnlegge tuberkulosesmittede i sanatorier i stedet for å la dem gå fritt omkring i byen og i bygda. Tuberkuloseloven ga ham fullmakt til å gjøre dette.

Var det på samme måte mulig å isolere seg fra Spanska? Bøckman sto for et kontant «nei». På statsinstitusjonen *Rotvoll asyl* i Strinda fryktet alle at spanskesyken ville ta mange liv. Under influensaepidemien vinteren 1890 hadde Rotvoll vært «*en lukket Anstalt*», og slapp unna sykdommen. (MIS 1890). Erfaringene fra «*russerinfluensaen*» viste seg utvilsomt å komme til nytte. Høsten 1918 hadde Rotvoll 291 pasienter. Det gamle asylet ga fortsatt vern mot ytre farer: «*Ikke bare ga det ly mot utenverdenens daglige problemer, langt på vei lot det seg også*

gjøre å holde spanskesyken ute», skriver Valborg Borgan i jubileumsberetningen. Rotvoll var godt forberedt: Plankegjerdet rundt eiendommen raget tre meter til værs, personalet på institusjonen bodde på stedet, og asylet var sjølforsynt med både melk og andre ferskvarer. Du skulle ellers ha en meget god grunn for å få tillatelse til å passere inn og ut av portene.

Streng isolering så ut til å virke mot epidemien, men hadde uheldige konsekvenser for både pasientene og personalet. Ble noen pleiere syke, kunne de ikke erstattes. Arbeidsbelastningen på de friske ansatte førte derfor til at de i større grad enn tidligere måtte sperre pasienter inne i isolat. På tross av alle tiltakene var likevel ikke Rotvoll helt uangripelig i 1918. Sekstito pasienter fikk spanskesyken, og to av dem døde. Ingen på institusjonen fikk spanskesyken i 1919.

Utenfor institusjonene var det naturligvis umulig å isolere seg. Likevel gjorde sortlendingen Sara Moxness (f. 1875) et godt forsøk med familien sin i Grensen. Datteren Bergliot forteller at hele familier døde i nabolaget. Faren, skipskapteinen, forsvant med båt og mannskap utenfor Australia, trolig med spanskesyken om bord. Saras 19-årige datter døde i epidemien. En student som leide en hybel i leiligheten, døde også i *Spanska* etter at sykehuset hadde tatt ham inn «og kastet ham i badekaret». Etter dette satt Sara igjen med det fulle ansvaret med å holde de fem gjenlevende barna friske. Hun

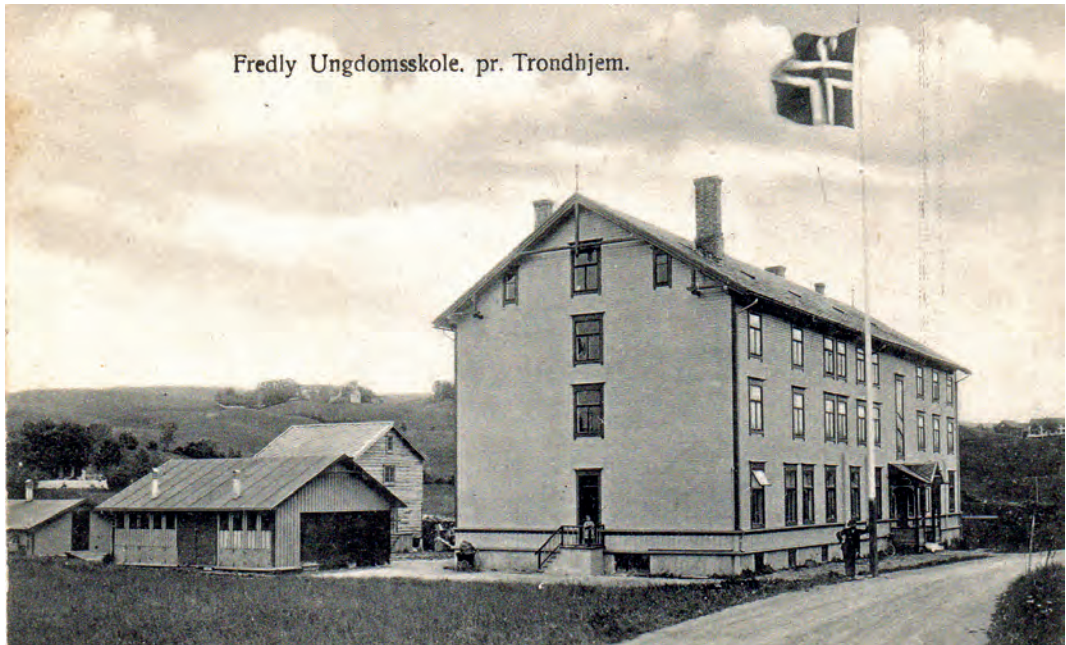
ropte ungene én gang inn til kveldsmåltidet, aldri mer. Et *nei* betydde *nei!* Streng øyekontakt med dem på gata gjennom hele dagen, og totalforbud mot å gå inn i andres hus, berget familien gjennom årene da spanskesyke og lungetuberkulose raste i byen.

Dødsengelen på besøk

Kunne Gud være skjold og verge der mennesket sviktet? Religiøse vekkelse tok over der medisinen ikke virket. Høsten 1918 døde to jenter av spanskesyken ved Indremisjonens kristelige folkehøgskole, «Fredly», på Sunnland i Strinda. Fjorten dager etter døde to gutter. Ti av skolens tidligere elever ble tatt av *Spanska* samme høst. Det var tale om at selve «dødsengelen» hadde vært på besøk for å hente elevenes sjeler. Spanskesyken var et tegn fra Herren.

Denne oppfatningen av sykdom var helt i tråd med læren til den kommende formannen i *Indremisjonen*, professor Ole Hallesby: «Gud bruker sykdom som straff for synd ... All sykdom blir formidlet ved Satan»¹⁷. Naturlig nok stilte skolen spørsmålet: «Skal ikke denne Herrens alvorlige tale til ungdommen bli hørt?» I årsberetningen for skoleåret 1918-19 prøver skolens ledelse å gi et svar: «Det som har særpreget dette kursuset er den sterke religiøse vekkelse som har gått over flokken. Mange samvirkende krefter har bidratt dertil. Kanskje ikke minst spanskesyken.»

¹⁷Ole Hallesby: *Den kristelige tros lære*. 2, s. 488. Hallesby ble Indremisjonens formann i 1923.

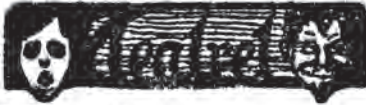
Fredly ungdomsskole på Nidarvoll. Skolen ble opprettet av Trøndelag Indremisjonskrets i 1899. Denne bygningen ble oppført i 1903 på en parsell av Sundland Vestre, og skolen hadde tilhold her til 1967, da den flyttet til Børse. I 1903 begynte 60 elever på skolen. Tomta ble solgt til Trondheim kommune og bygningen ble tatt i bruk av Sunnland ungdomsskole. Ny bygning til ungdomsskolen ble bygget i 1975. Postkort utlånt av Harald Steiro.

Søkningen til de religiøse skolene steg kraftig mens spanskesyken herjet. «Forebygging» mot «dødsengelen» foregikk på det åndelige planet. Ingen syntes å være skremt av den smittefarlige praksisen på skolene med å innlosjere alle ansatte og elever i samme internat. Ved «Fredly» økte elevtallet fra om lag 100 til 150 i årene med spanskesyke, noe som førte til at skolen måtte utvide. Flere skoler kom til i fylket. Det virket som om ungdommen hadde hørt Herrens tale i buldret fra verdenskrigen og den verdensomspennende epidemien.

Don't worry!

«Don't worry» var refrengnet i de sensurerte, amerikanske avisene under første verdenskrig. «Ingen grunn til engstelse» var mantraet ved stadsfysikatet i Trondheim. «Worry» var uforenlig med den totale krigen i Europa. «Engstelse» i Trondheim og Strinda kunne svekke tilliten til de medisinske autoritetene, leger og sykehus. I verste fall kunne folk bli syke av den, mente noen. Sjølsensur i trondheimsavisene dempet kritikken mot de lokale myndighetene. Telegrammene fra krigsfronten brukte opp de store typene og de første sidene. Sjøl rasjoneringen av matvarer måtte ta til takke med de minste - lenger bak. Korte notiser

HJORTEN
 Hver aften den glimrende hostrevy
„Dengang det var“
 eller „En aften paa hotel Astoria“.
 Lokalrevy i to akter.
 Obs.! Hver aften stormende jubel.
 Desuten de udmerkede artister.
 Obs.! Næst sidste optræden av
 frk. Lilly Græber og hr. Holger Bjerre.

Torsdag kl. 8:
 Brødrene Østermans huskors.
 Fredag kl. 8:
**Avskedsforestilling for
 Naima Wifstrand.**
 Czardasfyrstinden.
Obs. Operapriser.
 Billetter i Bruns bokhandel. Mellem
 klokken 9 og 11 dobbelte priser. Efter
 kl. 12 1 kroners overpris indtil kl. 6 em.
 Efter kl. 6½ billetter i teatret uten
 overpris.
 Billetter lægges ikke tilside.

Sangermarkedet
 i Arbeiderforeningen.
 Torsdag 26. september kl. 7½
**Sommerkveld
 paa Sætervangen**
 av Thv. Boksrud.
 PERSONER:
 Aslaug, ung bondepige
 Thorbjørn, ung bondegut
 Mikkel, gammel gaardmand
Revgen:
„Knaldbonbons“
 eller „Leven paa biltorvet“
 lokalrevy med sange i 1 akt av L. — n.
 Desuten det øvrige store
 program som hver kveld
 samler fuldt hus.
Entre kr. 1.00.
 Reservert plass 0,50 ekstra
 Aftenutlodningen igaar vand-
 tes av no. 7101.

Mens kinoene var stengt, var Hjorten og Teatret åpne, og det var Sangermarkeder i Arbeiderforeningen. Annonser i TA 26. september.

om spanskesyken ble gjemt bak de store oppslagene om krigen og stortingsvalget i oktober 1918. Det kom fram at alle andre steder hadde det mye verre enn i Strinda og i Trondheim! I Kristiansund skulle det være særlig ille: «*Mandefaldet er saa stort at det er fuldstændig nedslagtning*». Blomsterbutikkene var utsolgt for liksvøp. Kister var mangelvare (NT 12.09). På denne bakgrunnen ble det om mulig lettere å forstå at stadsfysikus i Kristiansund hadde kommet til en annen strategi mot Spanska enn kollegaen Bøckman i Trondheim: I mørebyen ble skolene stengt.

Var det mulig ikke å engste seg når *Spanska* fór over byen og bygda? Nådde stadsfysikus Bøckman fram til folk med budskapet sitt? Bortsett fra noen få bekymrede leserbrev i avisen, var det få individuelle, offentlige uttrykk for det mange strindinger og trondheimere egentlig følte under epidemien: «*Forleden dag døde søn og to døtre av enkefru Sivertsen her i byen, sønnen samme dag som døtrene blev begravet. Hvordan et slikt slag i en familie føles kan vel lettere tænkes end beskrives.*» Derimot var det vel få som hadde sympati med familiemannen i Rønningsbakken i Strinda. Naboer anmeldte ham for spytting: «*(Han) har for vane at spytte tobakk paa væggene,*

bord og bændke overalt hvor han færdes i huset. Naar han træffer nogen av barna i huset er det disse det gaar ut over, idet han da som regel sender dem en ladning tobaksaus i ansigtet...». (*Trondhjem Folkeblad (TF)*, 20.07). Den samme likegyldigheten overfor epidemien kan kanskje leses i replikken fra en gardbruker: «Skal en blive syg, saa bliver en det ligevel.» *Aftenposten (AP)* hadde besøkt en liten bygd som hadde forbudt alle slags møter: «Men ved stationen stod ungdommen i store flokke, tilsyneladende uden at ofre smitten en tanke, og hostede og spyttede.» (*AP* 15.10).

Kollektive handlinger forteller også om holdninger. Ordfører Ribsskog og stadsfysikus Bøckman ønsket at livet skulle leves normalt, om ikke ubekymret, i en unormal tid. Ikke rart at sporvognene ble overfylte, og konkurrerte om plassen i gatene med de hesteforspente likvognene. I spanskesykeårene 1918 og 1919 fraktet *Trondhjem Sporveier* over 40 000 passasjerer i gjennomsnitt hver dag. Det er et passasjertall som ikke ble overgått før landet ble okkupert i 1940. Sporveien ble gjeldfri i 1918, og bidrog med store beløp til bykassen. Samtidig bidro selskapet til å spre spanskesykeviruset på en effektiv måte.

Det gjorde også de populære kommunale kinoene i byen. I de verste epidemimånedene oktober, november og desember 1918 ble det solgt 210 084 voksenbilletter og 55 765 barnebilletter. Bykassen ble ytterligere styrket. Tallene ovenfor viser at Helserådets vedtak i september var et slag i lufta, og

dugde dårlig som et troverdig tiltak i smitteforebyggingen. Derimot så det ut som om at stadsfysikus Bøckman hadde nådd fram med sitt budskap: Strindinger og trondheimere trengte ikke å engste seg unødig. Enda flere enn nødvendig ble derfor smittet og døde.

«Vær ikke bekymret»...

Hjelpeprest ved Nidarosdomen, *Arne Fjellbu*, måtte også av og til holde gudstjenester ved *Lademoen kirke*. Det måtte han også under storstreiken i 1921. Hjelpepresten hadde et uventet budskap til de streikende arbeiderne i bydelen, folk som i tre år hadde sett at epidemien hadde feid med seg venner, naboer og familiemedlemmer: «Vær ikke bekymret. Eders himmelske fader vet hva dere trenger». Mye tyder på at *Fjellbu* tolket stemningen rett. De fleste ville glemme, og gå videre i livet. De hadde igjen fått krefter til å kreve høyere lønn. Folk følte de hadde gjennomlevd noe som liknet en naturkatastrofe. Å kritisere var formålsløst. Dermed gikk spanskesyken inn i historias glemmebok.

For noen av dem som hadde overlevd marerittet, var det vanskeligere å glemme. I *MIS 1919* kaster distriktslege *Rüsing* ut spørsmålet: Kunne fordoblingen av antall tuberkulosepasienter i herredet fra 1918 til 1919 ha en sammenheng med spanskesyken? Ettetida ga *Rüsing* rett. Det er påvist at de som ble hardt rammet av spanskesyken, og overlevde, lettere fikk ettersykdommer senere i livet: hjerte- og karsykdommer, tuberkulose, sovesyke, Parkinson, kreft¹⁸.

¹⁸Statistikere har fulgt aldersgruppene i perioden 1920-70.

Det var to grupper som var mest utsatt for å få ettersykdommer: menn født i årene 1900-1909, og kvinner født i årene 1890-1899. Kari Jacobsen (født Aaeng) kan passe inn i dette mønsteret: født i 1899, spanskesyken i juli 1918, og døde av kreft allerede i 1951, 52 år gammel.

Kamp eller kapitulasjon

Både stadsfysikus Bøckman og distrikts- og amtslege Rüsing står laglig til for hogg. Det gjør også det medisinske miljøet som omga dem. Sunnhetsloven ga dem muligheter til å velge alternative strategier for å begrense spanskesyken, men de valgte tidlig å gi tapt i Trondheim og Strinda. Holdningen om at det var ingen ting å gjøre, var svært utbredt. Over hele landet strekte helserådene hendene i været. Folk krevde likevel handling, men skolestengingene og kinolukkningene ble satt i verk for syns skyld. De kom for seint og var for korte. Mot dette ville kanskje stadsfysikus Bøckman ha gjort byfogd Peter Stockmans ord til sine: Alt ble

gjort «for almennvellets skyld». (Henrik Ibsen: *En Folkefiende* (1882)).

Ny, internasjonal forskning på spanskesyken viser at å stenge skoler over en lengre periode hadde en klar forebyggende effekt. Det var mulig å påvirke spredningen. Slike tiltak kunne naturligvis ikke stoppe pandemien, men epidemitoppene kunne kuttes og forskyves. For viruset ble svakere over tid.

Ikke-medisinske tiltak («*nonpharmaceutical interventions*») mot pandemier har møtt sterk skepsis og kritikk fra 1918 opp til i dag. *Nasjonalt beredskapsplan* mot pandemisk influensa av 2003 kan leses som en blåkopi av Bøckmans og Rüsings strategi i 1918. Da planen ble revidert i 2014, ble «*aktivitetsreduksjon*» (blant annet skolestenging) tatt inn som et viktig tiltak «for å redusere antall kontakter». Det er likevel til liten trøst for tusenvis av ofre, som kanskje kunne ha unngått *Spanskas* herjinger i 1918.

Spanskesyken i tall i årene 1918-1920:						
	Strinda			Trondheim		
	1918	1919	1920	1918	1919	1920
Folketall**	16292*	7754	11801	46256	46256	56022
Influensa	1403	228	189	14732	1452	1495
Døde i influensa	35	4	2	190	28	10
Lungebetennelse	91	22	38	628	352	267
Døde i lungebet.	60	13	10	75	35	35

*Tallene for 1918 dekker både herredene Strinda og Malvik.

** I NOS er tallene for 1910 lagt til grunn.

Kilde: NOS VII, 1918, 1919, 1920

Viktige kilder:

Medicinalinnberetningene for 1918 og 1919 fra Trondhjem stadsfysikat (MIT) (Riksarkivet).

Medicinalinnberetningene for 1918 og 1919 fra Strinda lægedistrikt (MIS) (Riksarkivet).

Helserådsprotokollene for Trondhjem og Strinda 1918. (Begrenset innsyn, Trondheim Byarkiv).

Privatarkiv Johannes A. Jacobsen (Trondheim byarkiv).

Trondheimsaviser i perioden: *Trondhjems Adresseavis (TA)*, *Dagsposten (DP)*, *Ny Tid (NT)*, *Trondhjem Folkeblad (TF)*, *Aftenposten (Kristiania) (AP)*.

Norges offisielle statistikk - NOS - 1828 – 2010.

Baustad, Torbjørn: *Unge år i gamle Trondhjem.* 1999.

Borgan, Valborg m.fl.: *Rotvoll 1872-1972: Fra asyl for sindsyge til psykiatrisk sykehus.* 1972.

Bothner, Harald: *Dagbøker fra 1905.* (red. Harald Hals). Trondheim 1987.

Carstens, Svein m.fl.: *St. Olavs Hospital.* Trondheim 2009.

Fjellbu, Arne: *Slekters gang: prekenere.* 1951.

Fredly ungdomsskole: *Fredly ungdomsskole i femogtjue år, del II.* Trondhjem 1925.

Hallesby, Ole: *Den kristelige troslære, 2.* Kristiania, 1921.

Holtenius, Jonas m.fl.: «The Spanish Flu in Uppsala». *Infection Ecology and Epidemiology.* 2014.

Jensen, Johan: *De levende bilder: Trondheim kinematografer 1918-1968.* 1968.

Kobro I.: *Norges læger: 1800-1908.* b.1. Kristiania 1915.

Lysholm, Einar: *Trondheim sporvei.* (1951).

Mamelund, Svenn-Erik: «Var spanskesyken i Kristiania en sosialt nøytral sykdom?». *Tidsskriftet*, Utgitt av Den norske legeförening. Nr. 24, 2005.

Mamelund, Svenn-Erik: *Diffusjon av influensa i Norge under spanskesyken 1918-19.* 1998.

Mamelund, Svenn-Erik: «A Missed Summer Wave of the 1918-19 Influenza Pandemic». *PubMed Central* 2016.

Markel, Howard m.fl.: «Nonpharmaceutical Interventions Implemented by US Cities. JAMA - Journal of the American Medical Association, 2007.»

Norsk Medicinallovgivning 1672-1955..

NOS VII. 58. Sundhetstilstanden og medisinalforholdene 1917, 1918, 1919, 1920 (i serien 1828-2010), SSB.

Schmidt, Olaus: *Trondhjems lægeförening.* 1928.

Sogner, Bjørn: *Trondheim bys historie.* Supplementsbind. 1973.

Ustvedt, Yngvar: «Iagttagelser under influenzaepidemien i juli «1918». *Magazin for Lægevidenskaben.* 1919.

Øksendal, Lars m.fl.: *Trondheim Høyre 110 år: 1883-1993.* Trondheim 1993.

Åman, Margareta: *Spanska sjukan: den svenska epidemin 1918-1920.* 1990.

Aas, Ingeborg: «*Fra min praksis i bakgårdene*» (1916) Se *Kvinner på Universitetet 100 år*, Oslo 1984.

Per Mehus, f. 1942, utdannet historiker. Lektor og skoleadministrator i 22 år i Trondheim. Medforfatter i «*Adolf Øiens skole 1913-2013*». 2013. Tidligere leder i *Trondhjems Historiske Forening*.